

BARBARA BAZIELICH
Katedra Etnografii
Uniwersytetu Wrocławskiego

ZARYS DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ I DYDAKTYCZNEJ PROF. DR JÓZEFA GAJKA

Profesor Józef Gajek znany jest jako doświadczony i doskonały dydaktyk, wytrawny naukowiec oraz niespożytej energii organizator życia naukowego. Ktokolwiek jako uczeń miał okazję chociaż raz uczestniczyć w jego zajęciach akademickich przyzna, że angażował się w nie bez reszty, rozbudzając horyzonty myśli słuchaczy, wciągając ich w dyskusję lub naprowadzając na drogę twórczych koncepcji i realizacji. Swoją osobowością wzbudzał u uczniów szacunek, czasami lęk, a nierzadko nastrój pogody i humoru.

Swoją drogę dydaktyczną i naukową rozpoczął po zakończeniu studiów w 1930 r., najpierw jako profesor polonista w Państwowym Gimnazjum we Lwowie i niemal równocześnie jako asystent Adama Fischera w Uniwersytecie Jana Kazimierza, gdzie również w niedługim czasie, tj. po 4 latach, uzyskał dyplom doktora nauk humanistycznych.

Do wybuchu drugiej wojny światowej, po rezygnacji z nauczania w gimnazjum, angażuje się do pracy Instytutu Bałtyckiego w Gdyni i Instytutu Pomoroznawczego w Toruniu, a w końcu przyjmuje funkcję dyrektora Instytutu Ziemi Południowo-Wschodnich we Lwowie. Wtedy też zarysowują się kierunki jego zainteresowań badawczych, które z czasem poszerzał i pogłębiał, lecz nigdy z nich nie zrezygnował i które zapewne uznać można za inspirację dalszych badawczych i naukowych jego poczyniń.

Zainteresowania te dotyczyły problemów etnicznych na pograniczu polsko-gdańskim, etnicznego oblicza Wielkiego Pomorza oraz strojów ludowych na tym obszarze, elementów bałtyckich i skandynawskich na obszarach Wielkiego Miasta Gdańska, co ostatecznie znalazło odbicie w publikacjach. Poza tym długotrwały pobyt na terenach Polski południowej i lat pracy na Pomorzu dostarczyły mu materiałów dla szerszych opracowań, z których wówczas na czoło wysunęły się: problemy etniczne i narodowościowe na Podolu (1937), zarys etnograficzny Podola obejmujący kulturę materialną (1939, 1947) oraz etnografia Kaszub. Z wcześniejszych opracowań na osobną uwagę zasługuje *Kogut w wierzeniach ludowych* (1934).

Druga wojna światowa przerywa jednak tok dotychczasowych intensywnych prac badawczych i edytorskich, aczkolwiek prof. Gajek, pomimo podejmowania różnych dorywczych zajęć zapewniających byt i przetrwania, nie wyłącza się całkowicie z naukowych poczynąń. Dowodem tego jest fakt, że już w 1945 r. habilituje się. Także z chwilą oswobodzenia Lublina, podejmuje w 1944 r. zajęcia dydaktyczne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, a w dwa lata później również zajęcia na Uniwersytecie Marii Curie Skłodowskiej, gdzie pozostaje do 1951 r. Od paru lat jest już wówczas profesorem nadzwyczajnym i spod swej naukowej opieki wypuszcza pierwszych magistrantów. Do nich należeli, nieżyjący już dzisiaj: Tadeusz Delimat, Janusz Optołowicz i Mirosława Jastrzębska oraz 13 innych osób, z których część później doktoryzował.

Okres pobytu na Lubelszczyźnie znajduje wyraz w tematyce badawczej i wydawniczej. Z ważniejszych opracowań wymienić tutaj należy: budownictwo ludowe w województwie lubelskim, przemysł ludowy w województwie lubelskim i rzeszowskim oraz opracowanie dotyczące struktury etnicznej Łemków (1946).

W 1951 r. prof. Gajek przenosi się na Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Pomimo krótkiego tutaj pobytu, zdążył doprowadzić do dyplomu magisterskiego paru studentów.

Po dwu latach prof. Gajek przenosi się do Wrocławia, gdzie osiada na stałe i przebywa do chwili obecnej. Tutaj obejmuje kierownictwo Katedry Etnografii Ogólnej i Słowian w Uniwersytecie im. Bolesława Bieruta i pełni kolejno funkcje prodziekana i dziekana na Wydziale Filozoficzno-Historycznym. Z Uniwersytetem Wrocławskim związany był do 1967 r., poczem ciężar energii skierowuje na prace organizacyjne i wydawnicze Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, z którego łona wyrasta koncepcja „Polskiego Atlasu Etnograficznego”, przekształconego z czasem w Zakład IHKM PAN, na czele którego staje nasz Jubilat. Jego zaangażowanie w sprawy i prace PTL, którego członkiem jest od 1926 r., datuje się jeszcze z czasów lubelskich, we Wrocławiu jednak nabrały pełnego rozmachu i systematyzowania podjętych koncepcji. Na tym tle rodzą się zainteresowania i opracowania dotyczące metodyki badań, jak: metoda retrogresywna w etnografii polskiej, metodyka monograficznego opracowania strojów luowych jako sugestia realizacji zeszytów „Atlasu Polskich Strojów Ludowych”, ankiety do badań roślin jadalnych i leczniczych oraz liczne kwestionariusze do badań terenowych, np. nad hodowlą i rolnictwem, uprawami niektórych roślin, budownictwa, transportu i komunikacji lądowej, nadto innych jeszcze wybranych zagadnień z zakresu kultury materialnej, społecznej i duchowej, np. przemysłu wiejskiego i małomiasteczkowego, zwyczajów, obrzędów i wierzeń.

Do badań tych zapala i angażuje swoich studentów i magistrantów,

których liczba wzrasta do 44 osób, a od 1959 r. poszerza się o grupę doktorantów. Prowadzą je również, zgodnie z siatką „Polskiego Atlasu Etnograficznego” także różni inni badacze z terenu całej Polski. Krąg zatem współpracowników znacznie się rozszerza i równocześnie zacieśnia więzy naukowych kontaktów, również z ośrodkami uniwersyteckimi i akademickimi różnych krajów europejskich. Należy przy tym zwrócić uwagę, że dużą pomocą we wspomnianych poczynaniach służyła zawsze żona Pana Profesora, dr Olga Gajkowa, pracująca również w Katedrze Etnografii i udzielająca się energicznie w PTL.

Pomimo przejścia na emeryturę (1971 r.), prof. Gajek nadal otacza opieką młodych adeptów nauki i chętnie dopomaga im w awansowaniu stopni naukowych. Swoje dydaktyczne i naukowe doświadczenia przejawiał nie tylko w zorganizowaniu katedry etnografii w Uniwersytecie Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie, czy opracowaniu skryptu z zakresu *Socjologii ogólnej* (Lublin 1946), ale na życzenie Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego w 1951 r. sformułował także „Plan i program studiów z zakresu etnografii”. Można zatem śmiało powiedzieć, zgodnie z opinią innych profesorów etnografii, że w swoim czasie walnie przyczynił się do rozbudowy studiów etnograficznych w Polsce.

Równocześnie na podkreślenie zasługuje fakt, że wszyscy z jego 16 doktorantów związani są z działalnością naukową i zajmują liczące się na tym polu stanowiska. Świadczy to niezbitie o wielkim wpływie osobowości nauczyciela na swoich uczniów, a także o niemałej sile jego oddziaływania i włączania ich w krąg potrzeb i problemy, jakie stoją przed etnografią. Swoim wychowankom pozostawiał przy tym zawsze dużą swobodę wyboru tematyki i wykazywał zrozumienie dla ich pracy i wysiłku. Dzięki takiej postawie, potrafił skupić przy sobie grupę stałych współpracowników oraz wykształcić swoich następców.

Dostrzegając liczne potrzeby nauki, którą reprezentuje prof. Gajek dał tego wyraz w opracowaniu pt. *Tezy dotyczące przedmiotu i celu etnografii*, a w odniesieniu do Ziemi Zachodnich i Północnych — artykuł pt. *Na marginesie programu badań etnograficznych na Ziemiach Odzyskanych*. W miarę jednak postępu prac w „Polskim Atlasie Etnograficznym” i dzięki nagromadzeniu ogromnych materiałów terenowych, dających możliwość mapowania i porównywania faktów, uwagę swą koncentruje następnie na problemach etnogenezy, przeprowadza studia nad etnograficzną regionalizacją Polski, nad etnograficznym zróżnicowaniem obszaru Polski, bada elementy kultury dawnych Prusów w kulturze ludowej Warmii i Mazur (1962). Równocześnie opracowuje mapy podkładowe i mapy poszczególnych zjawisk kulturowych oraz publikuje artykuł pt. *Znaczenie kartografii etnograficznej dla badań slawistycznych w świetle prac nad Polskim Atlasem Etnograficznym*. Długa jest lista opracowań

i publikacji autorstwa prof. Gajka. W sumie jest ich około 120, nie licząc autorstwa lub współautorstwa map PAE. Publikacje jego ukazały się w różnych wydawnictwach krajowych i zagranicznych. Z przedwojennych wymienić należy: „Teatr Ludowy”, „Wiadomości Literackie”, „Wiek Nowy”, „Głos Polski”, „Goniec Nadwiślański”, „Robotnik”, „Teka Pomorska”, a następnie — „Lud”, „Annales UMCS”, „Zaranie Śląskie”, „Przegląd Zachodni”, „Przegląd Antropologiczny”, „Prace i Materiały Etnograficzne”, „Etnografia Polski”, „Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego”, „Nauka Polska”, „Z polskich Studiów slawistycznych”, „Polski Słownik Biograficzny”, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”. Publikował także za granicą, np. w niemieckim „Vorträge der Berliner Tagung”, „Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Volkskunde”, w rosyjskich: „Kratkije Soobszczenija”, słowackim „Slovensky Národopis”. Poza tym swoje przemyślenia i wyniki badań referował na zorganizowanych przez siebie w kraju naukowych zjazdach i sesjach oraz na międzynarodowych konferencjach i sympozjach: trzykrotnie w Moskwie (1954, 1958, 1963), dwukrotnie w Sofii (1958, 1973) oraz w Pradze i Bratysławie (1956, 1973), w Berlinie (1955), w Belgradzie i Zagrzebiu (1958) oraz w Sztokholmie (1972).

Licząca się w świecie nauki pozycja Pana Profesora znajduje także wyraz w licznych jego osobistych kontaktach z naukowcami z różnych ośrodków w kraju i poza granicami. Dowodem uznania i szacunku dla jego osoby i pracy jest chociażby zgłoszony przez panią Kovačevićovą ze Słowackiej Akademii Nauk (SAV) referat oraz nadesłane listy i gratulacje z innych krajów.

Od wielu lat prof. Gajek redaguje, a także jest lub był członkiem Komitetu Redakcyjnego różnych etnograficznych edycji, przede wszystkim PTL, tj. *Dzieł wszystkich* O. Kolberga „Prac i Materiałów Etnograficznych”, „Literatury Ludowej”, „Archiwum Etnograficznego”, „Ludu”, „Prac Etnograficznych”, „Atlasu Polskich Strojów Ludowych”, „Polskiego Atlasu Etnograficznego”, „Etnografii Polskiej”, „Demosu”, gdzie publikuje swoje prace, recenzje opracowania innych autorów oraz zamieszcza przedmowy i wstępy od redakcji. Ponadto jest członkiem Rady Naukowej IHKM, Rady Naukowej Komitetu Antropologicznego i Komitetu Slawistycznego PAN, członkiem Towarzystw Naukowych w Lublinie, Poznaniu, Wrocławiu, a także Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires w Paryżu.

Nie sposób w krótkiej wypowiedzi przedstawić pełny dorobek Jubilata. Na zakończenie można jedynie jego działalność scharakteryzować w paru płaszczyznach, a to jako: naukowca i teoretyka, badacza terenowego, organizatora życia naukowego, dydaktyka i wychowawcy, redaktora i wydawcy oraz społecznika.